

BRUKS- ANVISNINGEN

NR 50 – JULI 2023

Medlemsblad från Åkers Hembygdsförening

www.akershembygd.se

Bokaktuell: Pehr Bengtsson

Sjöar i Åkers Bergslag: Tallsjön

Axelssons anekdoter

Museets Dag den 27 maj

Smeder i arbete. Foto: ÅHBF

Bengt Landin som Karl IX
och trumpetaren Johan Richloow.
Foto: Ove Eriksson

Intresset för den nya utställningen om Krutbruket i
Bruksmuseet var stort från besökarna. Foto: ÅHBF

Bruksanvisningens redaktionsråd består av Sten Hellgren, Tomas Larsson och Pelle Johansson.
Omslagsbild: Ett myllrande folkliv utanför museet på Museets dag den 27 maj, förevigat av hem-
bygdsföreningens ordförande, tillika fotograf Nils Danielsson.

Hej alla BA-läsare och ÅHBF-supporters!
Nu i skrivande stund är det mellan hägg och syrén.
Svalt och soligt, ljusgrön grönska, fågelkvitter,
blommor överallt. Den härligaste tiden på året?

ÅHBF startade upp våren med Valborg i Engelska parken. 400 – 500 besökare kom till brasan via fackeltåget från Torget, vårdikter lästes av ungdomar, korv/fika serverades, ett ljud-dämpat fyrverkeri brändes av i den klara vårkvällen. Stämningen var god med hopp om att värmen var på väg. Tack alla ni som medverkade och ni som kom!

På Pingstafton ordnade vi i samarbete med Åkers Sweden AB och Jernklubben en heldag, Brukets – Museets och Arkivets dag. Det blev visning av gjuterihallen, veteranbilar, av Arkivet och Museet, lek för barn uppe vid ridhuset. Samma dag pågick Åkers Byloppis där människor strövade omkring i samhället. En riktig festdag!

Uppe till Museet hade vi öppen dörr, vår trubadur Janne Höijer sjöng och improviserade, köerna till korv, fika och Emma Gröns hamburgare ringlade, barnen fick godis, röda näsor och morrhår eller hoppa i hoppborg, smeder smidde klädkrokar av gammal spik med mera. Det kom mer än 1 500 personer. Överväldigande! Tack alla ni som bidrog på olika sätt till att det blev en lyckad dag!

Den för ÅHBF stora händelsen var invigningen av utställningen "Åkers Krutbruk 1552 – 2022" och releasen av vår nya bok med samma titel. Läs mer om det i denna tidning. Utställningen kunde tas fram tack vare ekonomiskt stöd från Riksantikvarieämbetet och Krutbrukets Fastigheter AB, plus omfattande arbete av utställningsformgivare från Sörmlands museum och frivilliga föreningsmedlemmar. Tack för ekonomiskt stöd, tack för hårt arbete och engagemang!

Allt som hänt under dessa korta veckor är löftesrikt. Vi har mycket att kreativt bygga vidare på.

Vi vill att Åker ska vara ett levande samhälle där barn och vuxna kan delta i gemenskapen vid årets högtider, ta del av bygdens historia omkring arbetsliv och kultur, kunna vandra längs våra lokala vandringsleder. Och kunna gå vidare i nyskapande och kreativitet.

Aber – Vi är i nuläget för få. Vi behöver nya aktiva medlemmar!

Jaså? Och vad betyder det att vara Aktiv? Jo – Det kan handla om att hoppa in i vid t ex Valborg eller Midsommar, vid en halvdag för underhåll av en vandringsled i skogen eller med att servera fika vid ett föredrag i Folkets hus. Kul uppgifter, kul att träffa folk, och inte särskilt betungande. Men VIKTIGT för alla, viktigt för barn, vuxna och gamla.

Dra iväg ett mail till info@akershembygd.se och skriv vad du kan tänka dig vara med på. Eller snacka med någon på Museet eller någon du vet redan är med. Eller ring.

Du är varmt välkommen! ■

Och ...

Glöm inte att betala medlemsavgiften för 2023:

150 kr för familj

100 kr för enskild

Bankgiro: 704-8960

Swish: 123 351 14 09

Historien om Krutbruket

En ny bok om Åkers Krutbruk har sett dagens ljus och författaren Pehr Bengtsson berättar här lite grand om arbetet med verket.

Frågor: Per Hellgren

Svar: Pehr Bengtsson

Boken heter *Åkers Krutbruk 1552-2022*, ett skapligt tidsspänn på 470 år. Vad hittar man i båda respektive ändar av den här historien?

– Boken börjar med en diskussion om när och var krutbruket startade och slutar med dagens krutbruk som ju är ett fastighetsföretag och lite om deras verksamhet och planer.

Hur länge har du arbetat med boken?

– Nog höll jag på i lite mer än ett år även om det naturligtvis var lite till och från.

Hur kom du på att du skulle skriva en bok om Krutbruket?

– Det började med att jag insåg att vi måste ha mer information om krutbruket, inte minst från tiden före att staten tog över helt 1889 för att

kunna göra en utställning. Sökandet var knepigt men efterhand växte underlaget och då tyckte jag att det kan nog bli information över till en liten skrift. Men efterhand växte det och under senvåren 2022 kom tankarna på att det skulle bli en bok.

Vad är det som har fascinerat dig så med *Åkers Krutbruk*?

– Från början var det att jag visste så lite om krutbrukets äldre historia, tiden fram till att staten helt tog över 1889. När den kunskapen, i alla fall till del, var stillad så blev det nog den flora av produkter som under 1900-talet växte fram som var mest fascinerande.

Har du tillbringat mycket tid i Krutbrukets gamla lokaler?

– Nej, inte direkt för arbetet med boken men visst har jag besökt och bli-

Kartan över Krutbrukets område som tagits fram av Erik och Ove Eriksson är exempel på saker som finns i Pehr Bengtssons bok.

vit guidad på området flera gånger under arbetet. Men för några år sedan blev jag tillfrågad om hembygdsföreningen var intresserad av några föremål från krutbruket. Jag och Sten Hellgren kom då att tillbringa en hel del tid där med att leta föremål och gå genom handlingar från tidiga 1900-talet. Senare fick jag tillfälle att gå genom mängder med handlingar som Krigsarkivet inte var intresserat av. Inför utställningen har jag besökt krutbruket ett antal gånger för att söka speciella saker. Föremålen finns i huvudsak med i utställningen och handlingarna finns i hembygdsföreningens arkiv.

Vad har du hittat för intressant där då?

– Oj! Det är inte så lätt att svara på, det är kanske inga sensationella föremål

men kulorna i pockenholz som används i polertrumma för ytbehandling av NC-krut tycker jag var lite extra. Att jag i mitt yrkesliv använt indikeringsbrickor för till exempel senapsgas, autoinjektor, alunat, hudsalva, skyddsväst med mera och nu fått klart för mig att allt var tillverkade vid Åkers Krutbruk är ju inte bara intressant utan som Åkersbo blir man lite stolt.

– Bland handlingar finns mycket som jag tror kan vara intressant, inte minst för framtiden. Här kan jag nämna dokument som rör senapsgasfabriken, ritningar för kruttillverkning och ledningsgruppens protokoll från 1991 till 2001.

Du har haft hjälp av Åkersprofilerna och bröderna Erik "Masken" Eriksson och Ove "Konsum-Ove"

Pehr Bengtsson är ansvarig för Bruksmuseet och författare till boken *Åkers Krutbruk 1552-2022*.

Eriksson som båda arbetat på Krutbruket. Vad har de kunnat hjälpa dig med?

– Erik har gett mig mycket information om tillverkningen av modernare krutsorter och om utvecklingen på krutbruket under 1900-talets andra hälft och fram till i stort sett idag. Det är främst han som visat mig runt på området och mycket har jag sett och lärt av honom som inte finns med i boken. Det skall också sägas att han har varit ovärderlig under arbetet med utställningen när det gäller krutsorter och konstiga föremål. Allt krut som visas har Erik tillverkat.

– De kunskaper jag fått om läkemedeltillverkningen och läkemedelscentralen har jag fått av Ove och de under-

lag han haft sparade. Att en karta över området med förklaringar på alla byggnader finns med är Oves förtjänst men även Erik har hjälpt till med det arbetet.

Omslaget är ganska spartanskt, hur tänkte du kring det?

– När jag kommit så långt att jag bestämt mig för att det skulle bli en bok, kom snabbt tanken att den skulle ha ett format och layout liknande böckerna om Styckebruket. Det skulle bli lite av ett igenkännande ifall böckerna om våra två 1500-talsbruk i Åker liknar varandra.

Antal sidor?

– 120 sidor allt som allt.

Är boken inbunden i hårdband eller mjukband?

– Hårdband.

Vad har varit svårast i arbetet med boken?

– Att få fram underlag som direkt berör krutbruket från tiden före 1879. Här finns bara några enstaka handlingar på Krigsarkivet. Detta beror på att en eldsvåda på bruket 1879 förstörde i stort sett hela arkivet.

– Om några av de som arrenderat bruket finns dock handlingar i Styckebrukets arkiv men då är det handlingar av mer personlig karaktär, men här finns också en hel del om vattenproblematiken, inte minst kring Forssa hålldamm.

Har det varit mycket rotande i olika arkiv, vilka i så fall?

– Inte så många arkiv att välja på men Krigsarkivet, Styckebrukets arkiv och Åkers hembygdsförenings arkiv är de arkiv jag besökt. Mycket information

har kommit från andra publikationer som tidningar och böcker men även från ej publicerade arbeten.

Har du hittat något som förvånat dig?

– Att det under hela tiden funnits privata kunder utöver staten, naturligtvis styckebruken men även många enskilda personer. Tillverkningen av senapsgas och de försök som gjorts var jag inte helt känd med. Och, som jag sa tidigare, att det tillverkats så mycket annat än krut!

Finns det något i boken som du tror förvånar en läsare?

– Kanske sådant som mängden krut som tillverkades, inte minst under svartkrutstiden och hur få det var som under den perioden jobbade på krutbruket. Kanske också att det tillverkades olika sorters svartkrut.

Vilken läsare har du riktat dig till när du skrivit?

– Åkersbor och historiskt intresserade.

Hur har du fått tag i bilder till boken? Någon särskild du vill nämna?

– De flesta har jag tagit själv men det finns även en hel del att hitta via Riksarkivets databas.

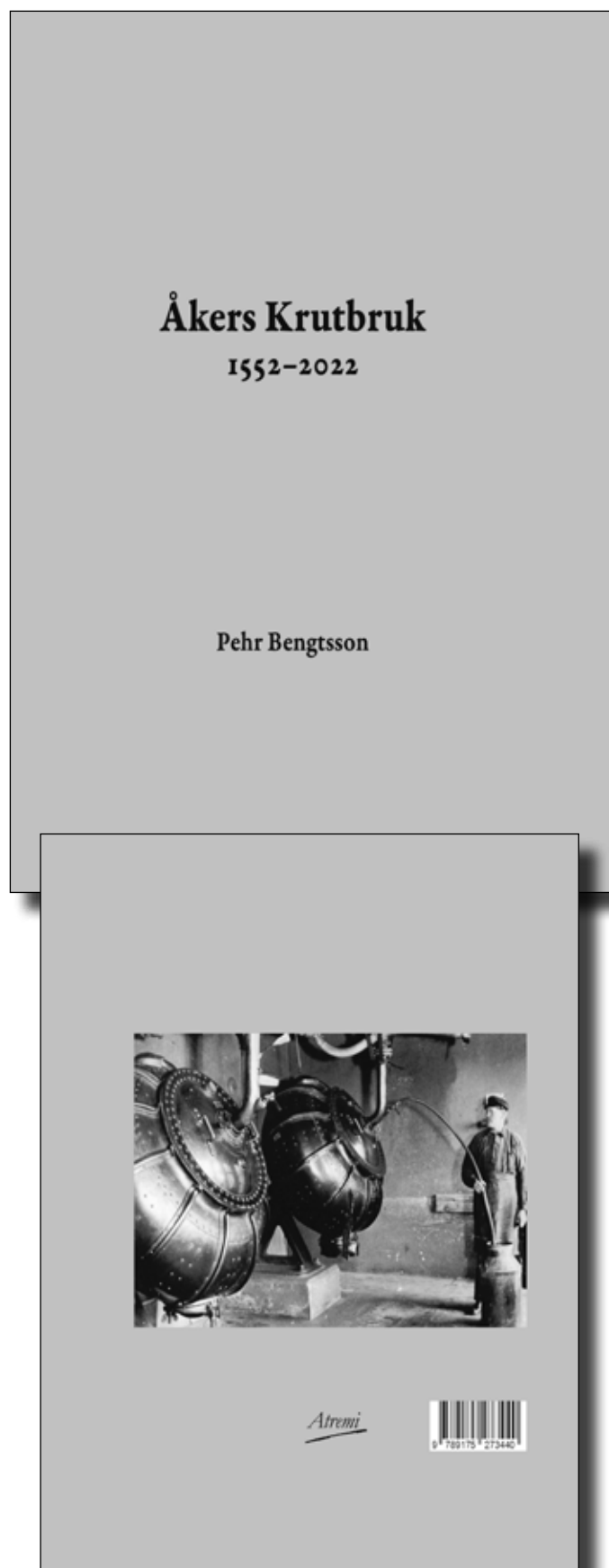
– Lite extra intressant tyckte jag det var när jag i Svenska Dagbladet från 18 november 1889 hittade en kort berättelse om den förste styresmannen, löjtnanten Linders död under en resa i Köpenhamn. Den finns med i boken.

Vad är du mest stolt över?

– Att det blev en bok! Det var ju egentligen inte avsikten från början.

Om man nu till äventyrs skulle vilja köpa ett ex, hur gör man då?

– Den finns än så länge bara att köpa på museet i Åker. ■

Sjöar i Åkers Bergslag del 3.

En skål av oföränderlighet mitt i skogen

I Åkers bergslag finns över 30 sjöar. Många av dem har en historia tätt sammankopplad med den industriella och kulturella berättelsen om Åker.

I detta nummer av Bruksanvisningen undersöker Per Hellgren den lilla Tallsjön.

Akers högst belägna sjö, brukar man säga om Tallsjön. Och visst känner man av att man rör sig uppåt i terrängen då man tar sig hit. På de gamla orienteringskartorna från 80-talet brukar stå att Tallsjön ligger 75 meter över havet. Lantmäteriets digitala karta av i dag drar olyckligtvis av några meter på det. Lilla Mörtsjön ligger exempelvis lika högt över havet som Tallsjön enligt nyare mätningar och Frejdaren rentav en meter högre. Men varför tävla, sjöarna är ändå tre vitt skilda upplevelser.

För att komma till Tallsjön tar man in på Bredsjönäsvägen från den oljegrusade bilvägen som löper söder om Göksjön förbi Prästslätten och Klockartorp. Biltrafik är tillåten på den breda grusvägen där. Några hundra meter längre

fram skimtar en blå skylt in till höger. En spång och en soptunna markerar att här har man kommit till promenadvänliga och högst civiliserade trakter.

Tallsjön är minisjöarnas Disneyland. Många tar sig dit. Inte minst eftersom det är så enkelt och så ligger det nära Hjulhuset vid Göksjön, en museianläggning som visar kraftöverföringen från Mossjöns utflöde i Göksjön till Bredsjönäs gruvor några kilometer längre söderut.

Det är gångstig till Tallsjön, några hundra meter, gott om rötter att snubbla över. Cykla går bara med mountainbike. Där tar man sig igenom den kilometervida tallmon, med dess oändliga pelarsal av skrovelstammar, ett område att gå vilse i om man inte håller sig på stigen.

Liten och lätt att runda på några minuter. Tallsjön är en av Åkersskogarnas högst belägna sjöar med sina 72 meter över havet.

Väl framme vid sjön spricker tallmon upp till en formlig gryta av ljus och vatten omgiven av skäggiga rundberg. En idyllisk, nästan cirkelrund, skogssjö som är det sötaste man sett skymtar därnere i ett förföriskt glimmer. Första gången man ser den tar den nästan andan ur en.

Flintsjön har sina fiskebryggor som delvis skämmer utsikten, men i Tallsjön finns inget av det där mänskliga som orsakats av hammare och spik. Naturen har lämnats fri runt stranden. Däremot är Tallsjön en välbesökt plats, hela sjön är inringad av fina stigar och många grillplatser. Här finns rörlighet, en turistvänlighet som många andra sjöar i Åkers bergslag saknar.

Många tror nog att Tallsjön inte är någon bra badsjö men det är den fak-

tiskt. Trots dess vilda uppsyn och dess totala renons på glänsande sandstränder, bryggor, badstegar eller andra publikfriande inrättningar. Vid stränderna stupar det rakt ner, fastän det inte syns eftersom vattnet är sådär lagom humöst och tenderar till att sluka upp de bronsmörka monokroma motiv som gärna avtecknar sig nere i djupet.

Och vad finns egentligen nere i detta djup? Tallsjön är en måttligt sur fiskesjö och regelbundet planteras öring in där för att sedan dras upp av betalande fisketurister. Fiskekort krävs således för att stå utmed sjöns stränder och glo med ett spö i näven.

Under slutet av 1970-talet ökade antalet kortfiskesjöar stort i Åkersskogarna. Först ut 1977 var delar av Millsjön och Finnsjön samt hela Äls-

Mitt i stekheta julisommaren får man oftast vara ensam vid Tallsjön som då blir en bra plats för kontemplation och lugna badstunder.

karen, samtliga i direkt anslutning till Sörmlandsleden. År 1980 kunde man även fiska i Holmsjön, Göksjön, Idlången, Tallsjön, Flintsjön, Dammsjön och Marvikarna. Tallsjön tillsammans med Flintsjön och Älskaren hade inplanterad regnbågsforell vid den tiden.

I övrigt är faunan relativt artfattig i Tallsjöns fluffiga bottenävja. Åtminstone om man får tro Länsstyrelsens rapport "Bottenfauna i Södermanlands Län 2019" (2020). De djur som dominerar är fjädermygglarver (*Chironomidae*) och myrtröslända (*Leucorrhinia dubia*).

I sin essäbok *Herrarna i skogen* skriver Kerstin Ekman om skogen – "dessa väglösa tassemarker" – som en oföränderlighet då hon betraktar Olof Rudbeck den yngres akvareller från slutet av 1600- och början av 1700-talet. Därmed ligger fältet öppet för återblickar, in i

det förflutna, eller som den berömde botanisten och poeten Sten Selander som såg på växtresterna i myrtorven som det väldiga arkiv där landets historia efter istiden förvarades.

På samma sätt kan man erfara Åkerssjöarna som ett arkiv av oföränderlighet, av minnen och upplevelser, även om dessa sjöar också är föremål för en fysisk förändring i form av inmossning, uttorkning, översvämning, kalthuggning etc. Även om miljön kan förändras så förändras inte minnet av miljön. Och det är ett av de incitament jag har haft för att genomföra detta arbete, denna exkursion i det förgångna men även i den naturmiljö som i dag i allra högsta grad finns kvar.

Följer man stigen till östra sidan av sjön finns där ett bastant vindskydd och en grillplats. Bakom höjer sig gruvsko-

gen med sina glesa tallarkader och vitlavsklädda rundhällar.

Tallsjön har nästan formen av en urinblåsa och mäter 142 meter från norr till söder, är 158 meter från öster till väster.

Längst i söder finns ett mindre utflöde i form av en bäck som diskret trasslar sig genom landskapet och så småningom mynnar ut i Bredsjön.

Tallsjön är urtypen för den slutgiltiga kontemplationsplatsen. Så liten, så perfekt i sin rondör och så avskild, och naturen framstår som vänlig och inte taggig och vild som vid Skottvång och Marvikarna. Snarast känner man av en uråldrighet som slipat av allt det vassa.

På södra sidan av sjön finns ett kalhygge, men det döljs av en nödtorftig trädgårdin. Sommartid står solen ändå

Tallsjön

Yta: 0,017 km² (1,7 ha).

Längd: 158 m.

Socken: Åker.

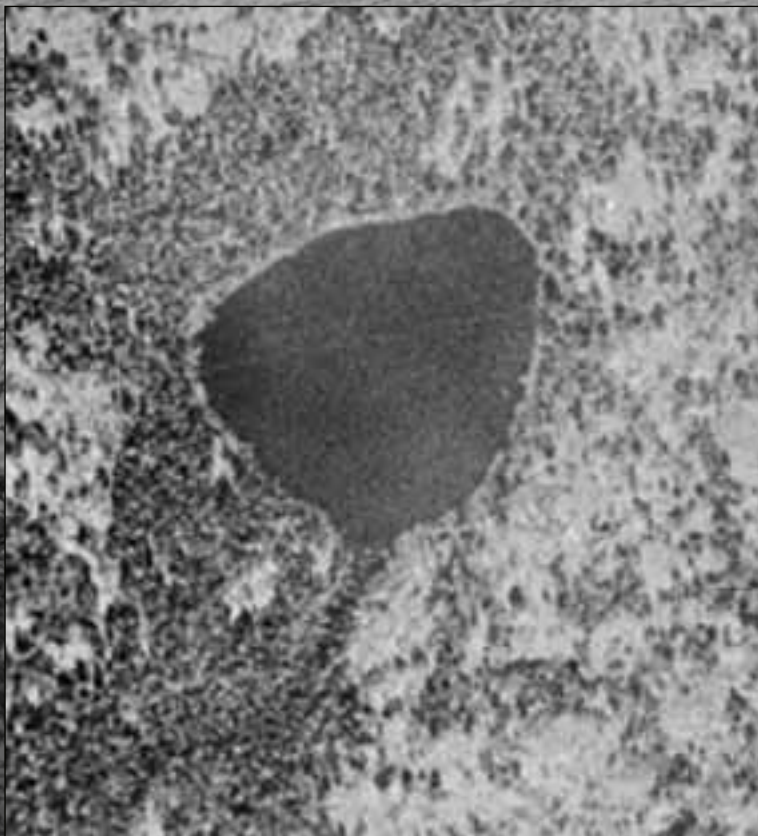
Kommun: Strängnäs.

Höjd över havet: 72 m.

Maxdjup: 6,8 m.

Vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*) växer ymnigt längs stränderna i Tallsjön där de trivs i det näringsfattiga vattnet.

Tallsjön på satellitbild från början av 1960-talet.

För sjöturisten

Tallsjön är lätt köra till med bil, men man får gå några hundra meter på en knölig stig för att komma till sjön. Papperskorg finns vid ingången till skogen. Grillplatser och vindskydd finns. Badvänligt om man inte är rädd för mjukmojsig bottenkänsla.

Vindskydd vid Tallsjöns strand för trötta vandrare att vila upp sig eller övernatta i. Det går att kliva i och bada alldeles nedanför men se upp, strandkanten är stupbrant.

så högt på himlen att gardinen inte genomlysas på det där förrådiska sättet och blottlägger trakthuggningens efterverkningar som under andra årstider.

Jag badar i Tallsjön, inga andra människor är inom synhåll. Jag bär inga badbyxor. Kliver i nedanför vindskyddet vid östra stranden. Att ta sig i där är inte för alla sommarbadare, det kan jag säga på en gång. Vattnet är fullt av sjöväxter och mest uppseendeväckande är vattenklöver som breder ut sig i stora glänsande mattor närmast stranden. Faktum är att den är en av sjöns vackraste invånare, likt spänstiga klargröna tulpanblad som sticker upp, pigga och vattenhärdade, ur det mörka grumlet.

Harry Martinson beskriver i samlin-

gen *Tuvor* (1973) vattenklöver som ett blommande resultat av sommarbäckens utflöde i kärret:

*Kärrets mossor dricker av bäcken
tills den blir alltmer lågmäld.
Den sänker sin vattenkluckning
till en sommarviskning, överröstad av mygg.
Den byter snart till teckenspråk
som alla tuvor känner.
Snart blommar dess dolda mening upp
i saftig vattenklöver.*

Så, jag sänker mig ner i denna dolda mening, simmar ut i det mörka lugnet. Mäter med mitt måttband. Mitt i sjön: 6,8 meter djupt. En skål i skogen. John Bauer kunde ha målat av Tallsjön och

placerat ut sina troll och prinsessor vid strandkantens spegelbild. Konstnären Gösta Geerd gjorde några bra genre-försök i trakterna runt Magsjön senare.

Bara ett par meter ut från stranden där jag klev i mäter jag återigen; 2,1 meter djupt. I sanning ett stup ner i mörkret.

Av sjöarna i den här delen av Åkers bergslag förefaller Tallsjön vara den allra finaste. Inte bara som drömlig bild av

en sinnesstämning, ett lugn eller plats för meditation, utan även som känsla.

Vattnet är relativt klart, naturen förefaller välmående, en stark avskildhet präglar platsen som är inbäddad i samma sorts skönhet man drar med sig in i drömmarna. Närvaro och avskildhet, på en och samma gång kanske. Såväl välmående som poesi tenderar att födas på platser som den vid Tallsjön.

Text och foto: Per Hellgren

Har du en historia att berätta om Åker?

Det kan vara ett livsöde, en plats, en byggnad – det kan vara nu eller då – bara det inbegriper vår bygd i någon mening. Kom ihåg att Åker är stort. Det kan vara allt från Lännas vidsträckta bondebygder till de bergiga trakterna söderut ända ner mot Gnesta och Gåsinge. Från Lida och Ärja till Stiftelsen eller Lindvreten och Forsa. Har du ingen text, skriv! Kom ihåg att gamla bilder är minst lika värdefullt som berättelser.

Mejla gärna förslag till:

Sten Hellgren: sten.hellgren@gmail.com

Cykelreparatören berättar

Anekdoter av Lars Axelsson

Lars Axelsson (1920-2013)

Lars Axelssons pappa var en av skogvaktarna vid Styckebruket. Familjen bodde i Rappstugan, det första av husen på Raden vid Styckebruket. Här föddes Lars 1920 och han kom att bli Åker trogen hela sitt liv. Redan i slutet av 1930-talet övertog han cykelverkstaden som låg längs Forsavägen. Lars blev med tiden känd som cykelreparatör, uppfinnare och hembygdsvän. Tillsammans med Bertil Andersson, Börje Eriksson och Harry Lindblad var Lars med att starta upp Torsdagstramparna. Lars avled i februari 2013. Här nedan och i kommande nummer av Bruksanvisningen återfinns några av Lars många anekdoter.

Pehr Bengtsson

En historia om vår präst

Till Krutbruket i Åker kom under folkvandringen på 60-talet en norrlänning som hette Nilsson och han hade väl anpassat sej rätt så bra ty han var glad och språksam men också känd för att svära på ett konstfullt sätt. Stundom kändes dock längtan till hembygden för stark och en semester vistades han som vanligt däruppe i Kiruna.

På en parkeringsplats stannar det en man som kommer fram och hälsar och pratar, han är också norrlänning och så ser han på bilskylten och säger, jag tror det är en sörmlänning här också. Jo,

säger Nilsson, å varst i helvete e du ifrån då. Jag kommer från Åkers Stycke Bruk det ligger mellan Strängnäs och Mariefred, säger den andre.

De va som satan, ja e ju från Krutbruket, men jobb du nere i gjuteri ve Stycke Bruke då, för je har då faen i mej aldrig sett deg förr. Neej, jag är kyrkoherde därhemma!!!

Å de va då för jävlit, e du kyrkoherden, då skulle ja väl för faen ha mött deg nån gång.

Lars Axelsson